

הקדמת המערכת

אלכס ליבק הוא צלם ישראלי, המתעד את החברה הישראלית דרך צילום ישיר, שאינו מבויים. צילומי הרחוב שלו מאופיינים בהדגשת ניגודים במרחב המבטאים את הניגודים בחברה הישראלית. משנת 1993 ליבק משמש צלם בעיתון "הארץ" ומפרסם מדי שבוע את צילומיו ב"מוסף הארץ" ועם העיתונאי גדעון לוי גם בטור "אזור הדמדומים". בשנות השמונים של המאה הקודמת שימש ליבק צלם בעיתון "חדשות". באפריל 1984 התפרסם על שער העיתון צילום של ליבק שבו נראים שני אנשי שב"כ מובילים את חוטפי האוטובוס בקו 300 כשהם חיים.¹ בשנת 2005 זכה על יצירתו בפרס ישראל בצילום. במשך עבודתו רבת-השנים הוגשו נגד ליבק כמה תביעות בעקבות תצלומיו. בשנת 2006 נתבע ליבק על ידי מנשה דרור צדיק, חרדי שעמד בצד דוכן של ספרי קודש שהקים במרכז תל אביב, וצולם על ידי ליבק כשמאחוריו פרסומת חושפנית של אשה. תחילה נדחתה תביעתו של צדיק בגין פגיעה לפי חוק הגנת הפרטיות ולפי חוק לשון הרע בבית המשפט השלום,² וכך גם ערעורו לבית המשפט המחוזי.³ בית המשפט העליון קיבל את ערעורו של צדיק ופסק שהפרסום צולם חרף הבטחה מוקדמת של הצלם למצולם שלא לפרסמו. לפיכך נפסק כי ליבק הפר את סעיף 8(2) לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981 שלפיו פגיעה בפרטיות היא "הפרה של חובת סודיות לגבי עניינו הפרטיים של אדם".⁴

***

סוג הצילום שאליו אתייחס נקרא "צילום רחוב", כלומר צילום שהמושא שלו הוא בני אדם. אני מצלם אנשים במרחב הציבורי, בלי לביים אותם, "לוכד" אותם באקראי, ברגע מסוים ברצף הקיומי שלהם. השימוש שלי במילה "לוכד" מכוון: זה תיאור מדויק. ברגע שצילמתי אותם אני מנכס אותם; הם "אצלי" רק כקובץ דיגיטלי (או על נגטיב) אבל "תפסתי" אותם,

- 1 אלכס ליבק "אלכס ליבק מצלם את אחד מצילומי העיתונות החשובים בתולדות ישראל: התצלום הנודע של קו 300" הארץ 27.5.2009 <https://www.haaretz.co.il/1.1262924>
- 2 ת"א (שלום ת"א) 199509/02 צדיק נ' הוצאת עיתון "הארץ" בע"מ (פורסם בנבו, 22.1.2004).
- 3 ע"א (מחוזי ת"א) 1974/04 הוצאת עיתון "הארץ" בע"מ נ' צדיק (פורסם בנבו, 29.6.2006) (להלן: עניין עיתון "הארץ").
- 4 רע"א 6902/06 צדיק נ' הוצאת עיתון הארץ בע"מ, פ"ד סג(1) 52 (2008) (להלן: עניין צדיק).

ומעכשיו המצולם הוא שלי, חלק מהעבודה שלי, חלק מהקניין הרוחני שלי. אמנם רק שבריר שנייה מעצם קיומו – ועדיין הוא נלכד; הוא ברשותי. המילה המקבילה והמקובלת לפעולת הצילום בשפה האנגלית אגרסיבית בהרבה: SHOOT. דימוי אלים.

אקט של צילום מהסוג הזה הוא אגרסיבי מעיקרו. אדם הולך ברחוב, שקוע בענייניו – ולפתע צץ צלם, מרים את המצלמה, מכוון אליו ומצלם. לרוב איני מבקש את רשות המצלמים. עצם הפנייה למצלום ובקשת רשותו מנוגדת לתפישה העקרונית של צילום רחוב הטוען לחפותו של הצלם מכל מעורבות במתרחש. אם ביקשתי רשות מהמצולם הוא נעשה מודע לי ומן הסתם ישנה את התנהגותו. כעיקרון, אני עומד על כך שלא יהיה מודע לנוכחותי. אני מעין "זכוב על הקיר" האורב לטרף: ברגע שצילמתי אותו לא רק פלשתי לעולמו אלא גם כפיתי את עצמי עליו ופגעתי בפרטיותו. חברות לא מתוחכמות מאמינות שצילום של משהו כמוהו כנטילת נפשו, אבל גם בנו, הרגילים למדיה, מושרשת האמונה הזו. אקט הצילום של האחר הוא "חטיפת המצלום". הוא נחטף בהבזק אחד, בשבריר שנייה שבו הוא נראה בדרך מסוימת שלעתים, מן הסתם, אינה אופיינית לו, אינה מייצגת אותו ובמקרים רבים עלולה לפגוע בו או לא להציג אותו – ודאי לא להנציח אותו – כפי שהיה רוצה. אין לי ספק שרוב המצלמים שלי, לפחות אלה שתמונתם מתפרסמת בעיתון, אינם מעוניינים בפרסום כזה. במדינות מסוימות החוק קובע במפורש שאין לפרסם תצלום של אדם בלי לקבל את הסכמתו, אלא אם הפרסום הוא מענייניו של הציבור. בישראל המצב שונה: מותר לפרסם כל תמונה, של כל אחד, ובלבד שצולמה במרחב הציבורי שהוא נחלת הכלל.⁵ עם זאת, גם בארץ יש כמה מגבלות על פרסום תצלומים כגון אלה החלות על פרסום תצלומים של קטינים.⁶ האם מבוגרים העומדים על דעתם אינם זכאים להגנה מסוג זה?

הקוד האתי של התאחדות צלמי העיתונות הבין-לאומית, המתייחס גם לזכויות הפרט, קובע כמה הגנות על המצלום כמו איסור מוחלט על שינוי תוכן התצלום אחרי שצולם.⁷ כלל אחר אוסר על פרסום תצלומים המשפילים את המצלמים. יש הסכמה בקרב צלמים להתחשב בבני אדם בעלי מוגבלויות ובקרבנות פשע. כעיקרון, על הצלם לחשוב איך הוא עצמו היה מרגיש אילו הוא היה המצלום. כצלם אני מכיר היטב את התחושה ואת התשוקה לצלם סיטואציה מסוימת ואין לי ספק שבשנייה הקריטית – "ברגע המכריע" – שום מגבלה לא תעמוד לפני צלם נלהב.

5 הערת המערכת: ס' 2(4) לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981, ס"ח 128, קובע כי "פגיעה בפרטיות היא אחת מאלה [...] (4) פרסום תצלומו של אדם ברבים בנסיבות שבהן עלול הפרסום להשפילו או לבזותו".

6 הערת המערכת: ס' 24(א)(1) לחוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960, ס"ח 52, קובע כי "המפרסם שמו של קטין או כל דבר אחר העשוי להביא לידי זיהויו של קטין [...] בין באמצעות פרסום של קולו, דמותו, כולה או חלקה [...] באופן או בנסיבות שיביאו לגילוי הפרטים המנויים בס"ק (א)-(ט) דינו – מאסר שנה"; ראו גם ס' 24 לחוק זה, הקובע כי "ההגנות המנויות בס' 18(2)(ב) (ד) (ר) לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981, לא יחולו על צילום קטין שנעשה בנסיבות המנויות בס' 24(א)(1) [...]".

7 הערת המערכת: ראו The IAPP Code of Ethics, THE INTERNATIONAL ASSOCIATION OF PRESS PHOTOGRAPHERS <https://www.ia-pp.com/code-of-ethics.html>

החדירה, הפלישה לפרטיות והנצחתה באופן כל כך אקראי יכולות לפגוע במצולם גם אם המתבונן הלא-מעורב אינו מוצא שום פסול בתמונה. מאחר שהמצלמה באמת מנציחה את המציאות – ולצורך העניין: את המצטלם – האם מותר לנו, מוסרית, להציג אותו רק כך? כיצד, למרות כל שנאמר לעיל, הצלם אמור להתמודד עם הרצון שלו לתעד, בעיקר בני אדם, כפי שהם מתנהגים במרחב הציבורי?

הצילום הקלאסי נועד לתעד. התצלום הראשון בהיסטוריה, של לואי דאגר (Daguerre), היה של גג בניין בפריז; זה גם התצלום התיעודי הראשון.⁸ תצלום אחר של אותו צלם, באותה תקופה, הוא של רחוב בפריז – אבל כאן כבר מופיע בתמונה אדם. התצלום הזה נעשה במקום גבוה המשקיף אל רחוב. נוף עירוני, שבגלל החשיפה הארוכה – שבע שניות – נקלט בעדשה רק אדם אחד שצחצח את נעליו. כל האנשים האחרים שהיו ברחוב באותו רגע אינם נראים בגלל אורך החשיפה. הם בתנועה, כך שלא השאירו רישום על האמולסיה; רק האדם שכמעט לא זז קיים ומתועד. הערך התיעודי של התמונה חשוב. מלבד תמונת הרחוב, שהשתמר כפי שהיה אז, לא רבים יודעים היום שהיה מקצוע כזה, מצחצחי נעליים. זו כנראה דוגמה ראשונה לתיעוד צילומי בעל ערך תרבותי. דאגר עצמו אמר על המצלמה שהמציא: "הראגרוטיפ אינו רק מכשיר שנועד לצייר את הטבע – הוא נותן לו את היכולת לשכפל את עצמו". הוא ראה בדאגרוטיפ כלי לשימור מציאות, כלומר לתיעוד.

אם נסכים להנחה הזו – שהצילום הוא הדרך הוויזואלית הטובה ביותר לשימור מציאות – הבעיה האתית העומדת לפני הצלם היא איך לצלם בני אדם בלי לפגוע בהם. רובם הגדול של תצלומי, המתפרסמים יותר מארבעים שנה, עוסק בבני אדם אנונימיים. במשך יותר מארבעים שנה הוגשו נגד הגוף המפרסם (עיתון "הארץ" שבו אני עובד ומפרסם) רק שלוש תביעות משפטיות, או תלונות, על פרסום תצלום שצילמתי. עם זאת, איני פטור מהתמודדות תמידית עם הבעיה האתית הזו. במקרה מוכר יחסית, באחת התמונות שהתפרסמה בעתון "הארץ", נראה אדם דתי מחלק סידורים ליד דיזנגוף סנטר בתל-אביב כשברקע רואים פוסטר ענק של אשה ברגלים פסוקות, מדגמנת בגד תחתון.⁹ המצולם טען שהתצלום משפיל אותו בגלל הרמז, כביכול, לקשר שלו לפוסטר. המשפט התגלגל בשלוש ערכאות. בית משפט השלום הסכים עם התובע. עיתון "הארץ", הנתבע, ערער לבית המשפט המחוזי, וזה קיבל את הערעור בהרכב של שלושה שופטים והפך את התוצאה. השופטים בבית המשפט המחוזי קבעו שצילמתי מציאות קיימת כדי לחדר את הניגוד בין התרבות החילונית לתרבות הדתית "הצנועה".¹⁰ התובע לא ויתר וערער לבית המשפט העליון. בסופו של דבר, הפך בית המשפט העליון את התוצאה וחייב את העיתון לשלם פיצויי נזיקין לתובע. חשוב לציין שבית המשפט לא פסק שהתמונה פוגעת במתלונן אלא שהפרתי את הבטחתי אליו שלא לפרסם את התמונה. השופטים קבעו שזו זכותו ושהיה עליי לכבד את בקשתו ואת הבטחתי אליו. הרי זו דוגמה טובה המראה איך תצלום יכול לפגוע בזכות הפרט לאנונימיות. הדילמה שעומדת לפניי כצלם היא עד כמה תמונה שאינה מעניינת של הציבור צריכה או ראויה

8 הערת המערכת: ראו, Louis Daguerre, *Boulevard du Temple*, TIME 100 PHOTOS (Nov. 1, 2016) <http://100photos.time.com/photos/louis-daguerre-boulevard-du-temple>.

9 הערת המערכת: עניין צדיק, לעיל ה"ש 4.

10 הערת המערכת: עניין עיתון "הארץ", לעיל ה"ש 3 בפס' 10 לפסק דינו של השופט פוגלמן.

לחשיפה. במקרה ספציפי זה לא היה שום הכרח לפרסם את התמונה מבחינת הציבור; עם זאת, מאחר שאני משתדל שהתמונות שלי תצבענה על פן מסוים בתרבות הישראלית, פעמים רבות אני בוחר סיטואציות פרובוקטיביות, לא תמיד מחמיאות למצולמים, כדי ליצור עניין וסקרנות אצל המתבונן. היכן עלי להציב את הגבול? אני מונחה בעבודתי על פי כמה עקרונות:

1. התצלומים חייבים לייצג מצב שאכן התקיים.
2. אסור לשנות את תוכן הצילום אחרי שצולם.
3. עלי להתנהג בכבוד למצולמים ולא לפרסם תמונות המשפילות אותם. אני מודע לבעייתיות העלולה להיווצר: התרחשות מסוימת הנראית תמימה בעיניי עלולה לפגוע במצולם. כאן נכנס האיוון בין העניין והחשיבות שאני מייחס לפרסום התמונה לבין הבנתו של המצולם ותפישתו את התמונה במובן הרחב. על פי רוב איני נתקל בקונפליקט כזה.
4. אני נמנע עד כמה שאני יכול מסטריאוטיפים מכוונים.
5. אני מכבד את ההגבלות על פרסום של תצלומי קטינים.

מובן מאליו שכללים אלה אינם חלים כשיש בפרסום לא רק עניין לציבור אלא אף חובה על הציבור לדעת. כצלם עיתונות אין לי שום ספק שיש מקרים כאלה שחובה לפרסם, כמו בפרשה המוכרת של קו 300. הפרשה הזו לא הייתה נחשפת אלמלא התמונה שצילמתי, שבה נראה אחד מהחוטפים מוחזק חי ובהכרה מלאה אחרי שהורד מהאוטובוס. מיד אחרי שהבזיק הפלאש התנפלו עלי אנשי השב"כ המצולמים ודרשו במפגיע את הנגטיב. אני משער שהם עדיין לא ידעו שהארם האזוק שהם מובילים אכן יוצא להורג; כנראה הם רק לא רצו שפניהם ייחשפו. אם הייתי נענה לדרישתם ומכבד את רצונם הייתי פוגע בעיקרון חשוב שכצלם עיתונות אני מאמין בו: אין להסתיר מידע מהציבור. כעיקרון, אני חושב שאין לאיש שמכות לדרוש ממני להסתיר מידע. החרמת הסרט המצולם או המידע אינה יכולה להיות תלויה בגחמות של פרטים (במקרה זה, הרשות המבצעת). אסור שתהיה צנזורה פוליטית. שיקול הפרסום הוא בידי הצלם והגוף המפרסם את תצלומיו. בפרשת קו 300, עיתון מעריב – שהייתה בידיו תמונה של החוטף השני שנותר בחיים – בחר שלא לפרסם אותה משיקולים "אתיים", לטענת העורכים. זו דוגמה מצוינת לשיקול פוליטי בכסות אתית מזויפת. כצלמי עיתונות חובתנו לחשוף עוולות המנגודות ופוגעות בזכויות אדם אוניברסליות.

עורכי עיתון חדשות, שבו עבדתי בשעתו, בחרו בצדק לחשוף את הפרשה. כאן אנחנו עדים להבנה ופרשנות משני צדי המתרס הפוליטי. מתברר שלא די שצלם יצלם תמונה המעידה על פשע שזכות הציבור וחובתו להכיר ולדעת – צריך גם גוף תקשורתי עם בסיס דמוקרטי ומוסרי איתן שיפרסם אותה.

הצעת החוק של חבר הכנסת רוברט אילטוב מהליכוד, האוסרת לצלם חיילים בעת מילוי תפקידם,¹¹ היא צעד נוסף לחסימת פיות ועיניים אצל מי שמתהדרת בתואר "הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון". מדובר בהצעה אנטי-דמוקרטית בעליל, החוסמת את אחד ממקורות

11 הערת המערכת: הצעת חוק העונשין (תיקון – איסור תיעוד של חיילי צה"ל), התשע"ח-2018, פ/5377/20. לפי ההצעה "המסריט, מצלם או מקליט חיילים בעת מילוי תפקידם ככוונה לערער את רוח חיילי ישראל ותושביה, דינו – מאסר חמש שנים; התכוון לפגוע בביטחון המדינה, דינו – מאסר עשר שנים"; לפי דברי ההסבר, "מטרת החוק המוצע היא לאסור לאלתר את פעולות התיעוד של חיילי צה"ל, למען ביטחונה של מדינת ישראל".

המידע החשובים ביותר למלחמה בעוולות המתבצעות מדי יום בשטחים הכבושים. לא ייתכן שמדינת ישראל תחוקק חוק החוסם מידע באצטלה של מוסר ואתיקה. חוק כזה מראה באופן חד וחלק שהצילום התיעודי לא מת ושהוא עדיין נחשב עדות קבילה ואמינה. מניעת צילום ופרסומו – המיועדת למנוע פגיעה לכאורה במורל של החיילים – היא תחילתו של מדרון חלקלק בדרך אל דיקטטורה, שבין השאר שולטת במקורות המידע, מסתירה ומסלפת אותו. בזמן השלטון הקומוניסטי בברית המועצות לשעבר, לא אחת נמחקו דמויות מסוימות מתצלומים קיימים ברגע שסר חינוך של אלו בעיני השלטון. המוחקים שכחו שהתמונה המקורית קיימת.

